

Особливості виховання громадянських якостей у дітей молодшого шкільного віку

У статті проаналізовано стан дослідженості проблеми громадянського виховання дітей молодшого шкільного віку у теорії та практиці сучасної педагогіки, встановлені суперечності цього процесу і визначені шляхи їх розв'язання. На підставі показників сформованості громадянськості і відповідних ознак, що піддаються діагностуванню, розроблені критерії визначення її рівнів. Обґрунтовані та експериментально перевірені педагогічні умови виховання громадянських якостей молодших школярів.

Ключові слова: виховання, громадянськість, громадянське виховання, патріотизм, правосвідомість, толерантність.

Постановка наукової проблеми та її значення. Історія людства свідчить, що питання громадянського виховання завжди були в центрі уваги прогресивно налаштованих верств суспільства. Його актуальність в сучасному українському суспільстві зумовлюється потребою державотворчих процесів, що ґрунтуються на засадах гуманізму, демократії, соціальної справедливості й мають забезпечити всім громадянам рівні можливості для розвитку й застосування їхніх потенційних здібностей в час, коли порушено цілісність країни і робляться намагання знищити її суверенітет.

Чинні нормативно-правові документи (Закон України «Про освіту», Концепція громадянського виховання) орієнтують на необхідність виховання громадянських якостей, починаючи з дошкільної освіти, на те, що виховання громадянських якостей має розпочинатись ще в дошкільному дитинстві. Лист Міністерства освіти і науки України від 06.06.2005 р. № 1/9-306 особливого значення надає «...громадянському вихованню з дошкільних років: прищепленню почуттів любові і поваги до рідних та близьких, інших людей, батьківської домівки, школи, свого села, міста, інтересу та пошани до державних символів (прапор, герб, гімн), історичної і культурної спадщини українського народу, гордості за його досягнення та бажання долучитися до громадсько-корисних справ і значущих суспільних подій».

В Державних стандартах початкової освіти окреслено наступні завдання стосовно виховання дітей молодшого шкільного віку: сприяти розумінню дитиною своїх прав та обов'язків, свідомому відповідальному ставленню до них, вчити поважати права інших людей; формувати свідоме ставлення до своїх обов'язків у навчальному закладі та сім'ї; створювати умови для набуття досвіду усвідомлених суспільних дій, правомірної поведінки й толерантного спілкування на основі поваги до прав інших людей; ознайомлення з традиціями та звичаями українців [3].

Перетворення, що відбуваються на сучасному етапі розбудови української держави, зумовлюють активізацію пошуку шляхів розв'язання фундаментальних проблем громадянського виховання підрастаючого покоління. Перед освітою постало завдання – формування особистості громадянина правового демократичного суспільства. Розв'язання цього питання потребує нових перспективних поглядів та прогресивних інноваційних підходів. У цьому контексті особливого значення набуває початкова освіта як перша ланка загальної системи освіти, де закладаються основи ціннісних орієнтацій людини.

Особливе занепокоєння нині викликає загострення суперечностей між:

- завданнями громадянського виховання та недостатнім рівнем їх розв'язання в особливих умовах сучасної України;
- наявністю виховного потенціалу традицій рідного краю та недостатнім їх залученням у роботу сучасних навчальних закладів;
- значущістю виховної діяльності сім'ї та невідповідністю батьків до виховання громадянських якостей у дітей.

Таким чином, актуальність проблеми громадянського виховання та наявність вищезазначених суперечностей зумовили проведення відповідного дослідження.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Виховання особистості як громадянина було актуальним завжди. Так, філософський аспект виховання громадянських якостей особистості представлено в працях Л. Архангельського, Г. Білонова, Р. Гурової, Г. Сковороди; психологічне обґрунтування проблеми виховання громадянина здійснено Б. Ананьєвим, І. Бехом, Л. Божович, М. Боришевським, М. Левітовим, К. Платоновим та ін.; педагогічні основи виховання

громадянських якостей відображено в працях О. Вишневського, Т. Завгородньої, П. Ігнатенко, Л. Крицької, С. Русової, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської, К. Ушинського та ін.; народознавчі аспекти проблеми відбито в працях А. Богуш, О. Будник, Г. Ващенко, В. Войтенко, Л. Калуської, Н. Лисенко, Ю. Руденка, В. Скуратівського, М. Стельмаховича та ін. [1, 2, 4, 8, 9].

Становлення ідей виховання громадянськості дітей має глибоку історію та зумовлене еволюцією стосунків людини та держави. Суспільно-політичні процеси, що відбувались на кожному етапі розвитку людства значною мірою впливали на зміну філософсько-педагогічних поглядів вчених, відповідно, мета громадянського виховання підростаючого покоління та сутність й зміст поняття «громадянськість» відображала потреби суспільства та політичні тенденції, що існували в державі [4, с. 24].

Еволюція поняття «громадянськість» відбувалась поступово зі зміщенням вектора у розумінні сутності взаємин людини з державною: від абсолютного підкорення особистості інтересам держави, дотримання законів та нормативних приписів до їх усвідомленого прийняття та виконання на засадах гуманістично-демократичних стосунків у системі «державна – особистість». Сьогодні громадянин визнається активним суб'єктом, що здатен впливати на події та процеси у своїй країні, виступати активним творцем її долі [4, с. 28].

Проблеми формування громадянських якостей найчастіше розглядаються, коли мова йде про підлітковий та юнацький вік (М. Боришевський, П. Вербицька, Л. Канішевська, В. Кожохар, М. Рудь, К. Чорна та ін.). Це обумовлено психофізіологічними особливостями розвитку дитини. Однак, слід зазначити, що основа громадянських якостей закладається в молодшому шкільному віці. Це підтверджують дослідження психологів (І. Бех, М. Боршевський, Л. Виготський) та педагогів (Л. Артемова, Є. Казаєва, С. Козлова, В. Лаппо, І. Газіна), в яких зазначається, що молодший шкільний вік є найбільш чутливим періодом для формування громадянських якостей. Саме в молодшому шкільному віці формується оцінка дитиною свого «Я», яка є регулятором її моральної поведінки, лежить в основі знань про свої права та обов'язки, на ній ґрунтуються такі почуття як відповідальність, сором, провина, совість тощо.

Як зазначає І. Шаповаленко, на даному віковому етапі у дітей формується самооцінка, складовою якої є оцінка власних моральних якостей, яка виражається у дотриманні чи недотриманні правил, прийнятих в даному суспільстві. Дослідження проведені І. Непомнящею доводять, що якості, основи яких було сформовано в молодшому шкільному віці, виявляються дуже стійкими та зберігаються в головних своїх рисах багато років [4, с. 87].

Нова ера історичного розвитку ставить перед освітянами завдання сформувати національно свідомого громадянина, здатного до творчої діяльності, особистісної самореалізації. В наш час громадянське виховання стає не лише стратегічною спрямованістю гуманістичної освіти, а й всієї системи освіти в цілому. Тому проблема формування громадянських якостей підростаючого покоління на сучасному етапі розвитку української держави стає ще більш актуальною.

Мета статті – дослідити феномен громадянського виховання з урахуванням різних підходів до означеної проблеми у філософській та педагогічній науці, здійснити цілісний науковий аналіз проблеми, обґрунтувати педагогічні умови громадянського виховання молодших школярів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Виходячи з теоретичного аналізу психолого-педагогічної літератури, громадянськість ми розглядаємо як інтегративну якість особистості, що поєднує патріотизм, правосвідомість, толерантність й характеризує громадянську спрямованість діяльності людини. Саме патріотизм, правосвідомість та толерантність є базовими якість громадянськості особистості і їх основи мають бути сформовані ще на етапі молодшого шкільного віку для подальшого успішного становлення особистості як свідомого громадянина держави.

Ми спрямували своє наукове дослідження на вивчення реального стану проблеми виховання громадянських якостей у молодших школярів. З цією метою до експерименту залучалося 120 дітей, які навчались у 3-х класах луцьких шкіл I-III ступенів Волинської області.

Для визначення рівнів сформованості громадянськості ми виходили з її показників і відповідних ознак, що піддаються діагностуванню.

Таблиця 1

Критерії та рівні громадянської вихованості молодших школярів

Показники громадянської вихованості	Ознаки вияву рівнів вихованості		
	Високий	Середній	Низький

Пошана до національних і державних символів	Знає та шанує національні державні символи. Виявляє інтерес до історії їх походження, розуміє їхнє значення для країни й народу, знає й виконує правила поведінки щодо гімну та прапора.	Знає та шанує державні символи. Частково виявляє інтерес до історії їх походження. Знає правила поведінки щодо гімну та прапора, виконує їх після нагадування.	Знання про національні й державні символи поверхові. Інтересу до історії їх походження не виявляє. Недостатньо знає правила поведінки щодо гімну та прапора й не виконує їх.
Інтерес до історії рідного краю, героїчного минулого країни, до життя прославлених земляків.	Виявляє інтерес до історії рідного краю, до своєї Вітчизни, до їхнього минулого. З бажанням цікавиться життям прославлених земляків – ветеранів війни та праці. Знає їхні подвиги, розуміє значення цих подвигів для країни.	Не завжди виявляє інтерес до історії рідного краю, до своєї Вітчизни, до їхнього минулого. Коли необхідно, цікавиться життям прославлених земляків – ветеранів війни та праці. Знає їхні подвиги, замислюється над значенням цих подвигів для країни.	Не виявляє інтересу до історії рідного краю, до своєї Вітчизни, до їхнього минулого. Не має бажання цікавитися життям прославлених земляків – ветеранів війни та праці. Знає про подвиги героїв, але не замислюється над значенням цих подвигів для країни.
Любов до рідного краю, до рідних місць, рідної мови	Знає, що край, місто, вулиця, дім, школа – це Батьківщина. Виявляє гордість за свій народ, за Україну. Турбується про Батьківщину, шанує її. Виявляє активність у справах школи та села. Любить рідну мову, виявляє бажання розмовляти українською мовою, доводить необхідність її вивчення.	Знає, що край, місто, вулиця, дім, школа – це Батьківщина. Турбується про Батьківщину. Іноді виявляє активність у справах школи. Шанує рідну мову, розмовляє українською мовою. Знає про походження мови.	Знає, що край, місто, вулиця, дім, школа – це Батьківщина, але не виявляє бажання поглибити знання. Не виявляє активності у справах школи. Розмовляє українською мовою. Не цікавиться походженням української мови.
Чемне ставлення до батьків, старших членів сім'ї, вчителів.	Дбайливо ставиться, шанує рідних і близьких людей. Виявляє інтерес до історії родини, знає коріння сім'ї. піклується про людей, які його оточують, поважає старших, допомагає тим, хто потребує допомоги.	Дбайливо ставиться до рідних і близьких людей, шанує їх. Інколи виявляє інтерес до історії родини, недостатньо знає коріння сім'ї. піклується про людей, які його оточують, поважає старших, не завжди допомагає тим, хто потребує допомоги.	Не шанує рідних і близьких людей. Не виявляє інтересу до історії родини, до коріння сім'ї, інколи виявляє турботу про оточуючих його людей.
Пошана до пращурів, до героїв Батьківщини, знання місць знаходження могил та пам'ятників, догляд за ними.	Виявляє інтерес до історичних пам'яток, поховань предків, збирає предмети минувшини. Доглядає за могилами пращурів, героїв села. Бере участь у пошуковій роботі, пов'язаній з історією краю, героями та їхніми вчинками; у веденні літопису героїчних подій на території міста.	Виявляє інтерес до історичних пам'яток, поховань предків. Бере участь у догляді за могилами пращурів. Інколи бере участь у пошуковій роботі, пов'язаній з історією краю, героями та їх вчинками.	Рідко цікавиться історичними пам'ятками, похованнями предків. При наявності контролю з боку дорослих бере участь у догляді за могилами пращурів, героїв краю. Не виявляє бажання брати участь у пошуковій роботі.
Пошана до	Дотримується	Шанує народні,	Знає народні, релігійні та

народних релігійних традицій, звичаїв, національних і родинних свят та дотримання їх.	народних, релігійних та родинних звичаїв, традицій, свят. Бере участь у їхньому святкуванні. Цікавиться народними прикметами, легендами, повір'ями. Знає історію виникнення свят, їхнє значення в житті людей. Знає колядки, щедрівки, колискові пісні, народні ігри та забави, любить їх виконувати.	релігійні та родинні звичаї, традиції та свята. При наявності спонукання бере участь у їхньому святкуванні. Не завжди цікавиться народними прикметами, легендами, повір'ями. Знає історію виникнення свят, не приділяє їм уваги. Знає колядки, щедрівки, колискові пісні, народні ігри та забави, виявляє до них інтерес.	родинні звичаї, традиції та свята, але не дотримується їх, не надає їм великого значення. При наявності спонукання та контролю з боку вчителів і батьків бере участь у їхньому святкуванні. Не цікавиться народними прикметами, легендами, повір'ями. Не цікавиться історією свят, зневажає їх значення. Знає деякі колядки, щедрівки, народні ігри, при необхідності може виконати.
Дбайливе ставлення до національних багатств, рідної природи, до праці батьків та українського народу.	Дбайливо ставиться до національних багатств, знає про їхнє значення для людей. З повагою ставиться до праці батьків та інших людей. Виявляє працьовитість, дисциплінованість, увагу до своїх обов'язків. Шанує та поважає працю людей. Дбайливо ставиться до природи, виявляє бажання допомагати дорослим зберігати її.	Дбайливо ставиться до національних багатств, знає про їхнє значення для людей. З повагою ставиться до праці батьків та близьких людей. Не завжди виявляє працьовитість, дисциплінованість. При наявності спонукання виконує свої обов'язки. Розуміє значення праці людей. Дбайливо ставиться до природи, але не завжди виявляє бажання допомагати дорослим зберігати її.	Байдуже ставиться до національних багатств. Розуміє значення праці батьків та інших людей. Не виявляє працьовитості, дисциплінованості. Виконує доручення при наявності контролю з боку дорослих та однокласників. Байдушкий до природи, не має бажання допомагати дорослим зберігати її.
Громадська активність, поняття про захист честі та гідності Батьківщини, гордість за свою Вітчизну.	Виявляє ініціативу та самостійність у боротьбі з порушниками дисципліни. Виконує вимоги колективу, дотримується правил та норм поведінки, вимагає того ж від інших. Розуміє відповідальність за свої вчинки. Поважає свою Батьківщину, свій народ, розуміє значення захисту честі й гідності Вітчизни.	Підтримує боротьбу з порушниками дисципліни. Намагається виконувати вимоги колективу, дотримується правил та норм поведінки, але не вимагає того ж від інших. Не завжди усвідомлює відповідальність за свої вчинки. Поважає свою Батьківщину, свій народ, недостатньо розуміє значення захисту честі й гідності Вітчизни.	Допускає відхилення від правил і норм поведінки, потребує додаткового контролю з боку дорослих, товаришів. Не завжди виконує вимоги колективу, винятково бере участь у громадських справах, що організуються в колективі. Не надає значення захистові честі й гідності Батьківщини.
Уміння виявляти волю, доброзичливість, правдивість, старанність, ініціативність, працьовитість, наполегливість, самостійність,	Виявляє волю, доброзичливість, правдивість, старанність, ініціативність, працьовитість, наполегливість, самостійність, творчу активність, почуття	Не завжди виявляє волю, доброзичливість, правдивість, старанність, творчу активність, ініціативність, працьовитість, наполегливість, самостійність, почуття відповідальності та інші.	Іноді виявляє волю, доброзичливість, правдивість, старанність, ініціативність, працьовитість, наполегливість, самостійність, творчу активність, почуття відповідальності та інші.

творчу активність, почуття відповідальності та інші.	відповідальності та інші.		
--	---------------------------	--	--

У результаті опитування на початку експерименту виявилось, що діти знають державні символи України – Герб, Прапор, Гімн. Зокрема, коли запропонували дітям: «Розкажіть слова Державного Гімну», «Намалюйте Герб та прапор України», понад 62,7% виконали завдання.

Деяко складнішими для респондентів виявилися завдання: «Розкажіть історію походження Герба, Прапора, Гімну», «Які правила поведінки громадян при виконанні Гімну, піднятті Прапора». Змістовну відповідь дали 26,6%, 43,7% учнів мали труднощі, 29,7% не знають історії походження символів та не виявляють інтересу до цього.

Викликає занепокоєння той факт, що зміст і характер відповідей на запитання «Яке значення мають державні символи для країни і народу?», «Які почуття виникають у вас, коли звучить Гімн України?», «Чи турбує вас майбутнє України? Чому?» свідчать про поверховість знань майже всіх школярів. Лише 13,4% учнів дали більш-менш ґрунтовну відповідь. Викликають стурбованість знання дітей про свою родину, її історію, обов'язки та реліквії.

Завдання формуального експерименту полягало в тому, щоб:

- забезпечити формування в учнів знань про національні і державні символи та пошани до них;
- розвивати громадянські почуття та емоційні переживання, пов'язані з любов'ю до рідного краю, до Батьківщини;
- спонукати дітей до прояву громадської активності.

Беручи до уваги загальні компоненти виховної технології та результати дослідження О. Пехоти [7, с. 36], ми виділили наступні компоненти технології громадянського виховання, що були покладені в основу програми формуального експерименту:

змістовий компонент – оволодіння дітьми доступними для їхнього віку знаннями про: державні та народні символи, історію країни, рідного народу, родоводу, про культуру, традиції, звичаї українського народу, природу рідного краю; формування відповідних поглядів на факти громадянського життя країни тощо;

емоційно-спонукальний компонент – переживання особистістю позитивного ставлення до засвоєних знань, навколишнього світу (любов до рідного краю, пошана до національних і державних символів, гордість за бойові та трудові подвиги народу, шанування історії народу і країни, любов до рідної мови, природи рідного краю тощо), виявлення стійкого інтересу до цих відомостей, потреба розширювати особистий світогляд, бажання брати участь у суспільній праці, звичаях, обрядах, святах;

операційно-діяльнісний компонент – реалізація емоційного ставлення й усвідомлених знань в процесі діяльності (допомога дорослим, чемне ставлення до батьків і старших, пошана до пращурів, усвідомлення своєї належності до українського народу, дбайливе ставлення до природи, вміння відтворити знання у творчій діяльності тощо).

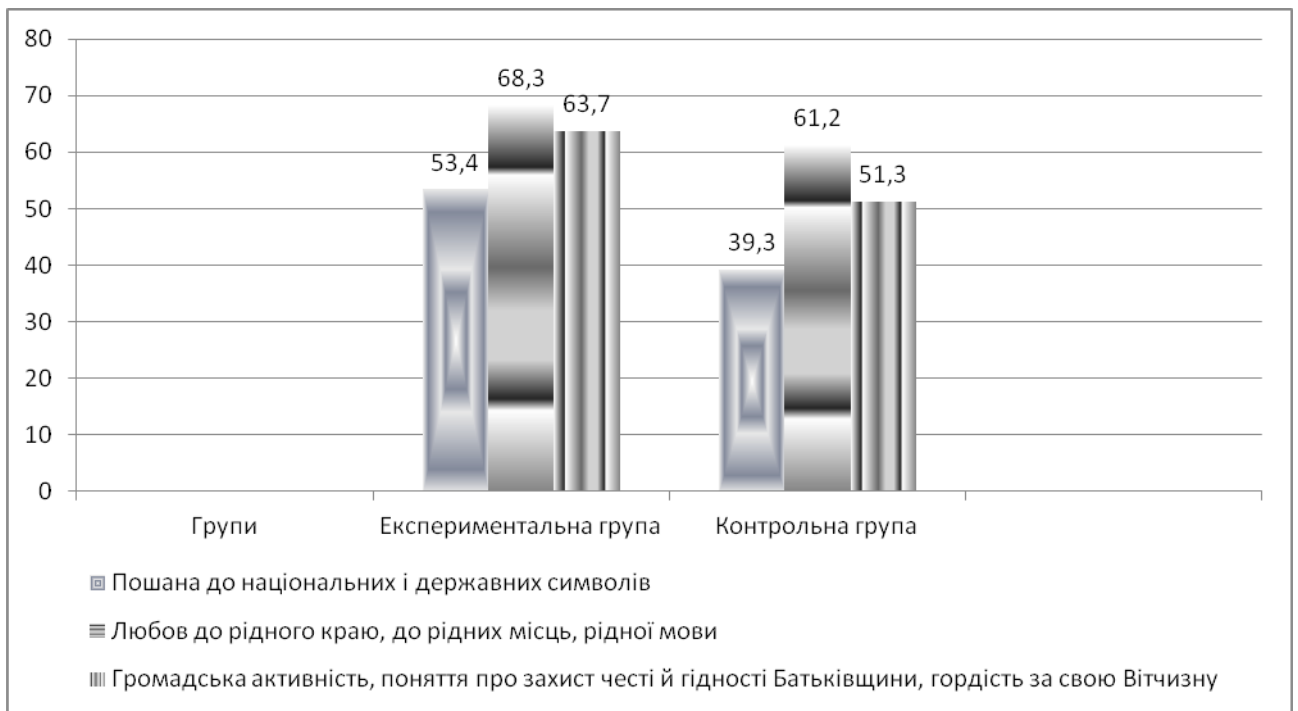
На завершення формуального експерименту був проведений зріз і проаналізовані отримані результати (табл. 2).

Таблиця 2

Показники прояву громадянських якостей школярів

Знання	Знання про національні і державні символи та вияв пошани до них;	Вияв любові до рідного краю, до Батьківщини;	Громадська активність учнів
Експериментальна група	53,4	68,3	63,7
Контрольна група	39,3	61,2	51,3

На гістограмі отримані результати виглядають наступним чином:

Рис. 1. Показники прояву громадянських якостей школярів

Отримані результати переконливо ілюструють перевагу експериментальної групи школярів над контрольною за проявом громадянських якостей.

Експериментальна робота засвідчила, що в процесі вирішення завдань громадянського виховання молодших школярів підвищується значення спільної діяльності педагогічного колективу школи, сім'ї, громадськості. Ці зв'язки необхідно зміцнювати. Дослідження доводить, що ні школа, ні сім'я окремо не зможуть забезпечити цілісність громадянського виховання школярів.

Для поліпшення виховної роботи в ході формувального експерименту, ефективного впровадження технології громадянського виховання ставилося завдання об'єднати батьків і вчителів експериментальних класів загальною метою, пробудити їхню рефлексивну активність, сприяти перетворенню сім'ї із стихійного у керований фактор впливу на формування громадянських почуттів молодших школярів, зацікавити вчителів виховною роботою, пробудити їхні патріотичні почуття.

У ході експерименту ми виявляли виховні можливості сім'ї у формуванні громадянських почуттів молодших школярів. З цією метою встановлювали зв'язок з усією родиною, виявляли її загальну педагогічну культуру, моральні цінності, ставлення до громадянського виховання, знайомилися з досвідом сімейного виховання.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Школа існує для того, щоб розвивати в дитині здатність до самовизначення і самореалізації. Наше завдання: виховати особистість, яка має стати цивілізованою, освіченою, духовною та вільною людиною з гуманістичним світосприйняттям, здатною здійснювати самостійний вибір, приймати відповідальні рішення в різноманітних життєвих ситуаціях; людиною, що усвідомлює особисту відповідальність за свою долю, долю народу України і людства в цілому. Тому громадянське виховання на сучасному етапі становлення української державності набуває особливого значення.

Громадянське виховання дітей молодшого шкільного віку – складний і довготривалий процес, спрямований на формування базових громадянських якостей, а саме патріотизму, правосвідомості, толерантності. В свою чергу, кожна громадянська якість – це складна динамічна система, що поєднана з іншими якостями особистості. Цим обумовлена багатоаспектність процесу формування громадянськості особистості, що полягає в поєднанні громадянського, морального та правового виховання.

Молодший шкільний вік є сенситивним періодом для виховання громадянських якостей й складає основу для їх подальшого розвитку на наступних етапах онтогенезу. Виховання громадянських якостей у дітей цього віку має представляти собою єдиний виховний комплекс, який торкається всіх сторін життєдіяльності дитини.

Перспективним напрямком дослідження цієї тематики є дослідження особливостей формування базових якостей громадянськості: патріотизму, правосвідомості, толерантності.

Джерела та література

1. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-методичний посібник / І. Д. Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.
2. Вишневецький О. Громадянське виховання: благо чи небезпека? / О. Вишневецький / Освіта. – 2000. – № 44. – С. 3-5.
3. Горностаєва Л. В. Сучасне громадянське виховання молодших школярів [Електронний ресурс] / Л. В. Горностаєва. – Режим доступу: <http://teacher.at.ua/publ/2>.
4. Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»). – К. : МО, 1993. – 121 с.
5. Ігнатенко П., Крицька Л. Громадянське виховання: історичний аспект / П. Ігнатенко, Л. Крицька. – К., 2007. – 157 с.
6. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української держави // Педагогічна газета. – 2000. – № 6 (72), червень. – 6 с.
7. Концепція національного виховання // Рідна школа. – 1995. – № 6. – С. 18-25.
8. Освітні технології: Навч.-метод. посіб. О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін. / За заг. ред. О. М. Пехоти. – К. : А.С.К., 2001. – 256 с.
9. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори. В 5-ти т. – Т. 3. – К. : Рад. шк., 1976.
10. Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Г. Сковорода. – К. : Наукова думка, 1992. – 382 с.
11. Черкашенко В. Громадянське виховання: проблеми, досвід [Електронний ресурс] / В. Черкашенко // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. – Режим доступу: <http://osvita.ua/publishing/about/2644>.

Referens

1. Beh I. D. Osobystisno zoriyentovane vyhovannja: Naukovo-metodychnyj posibnyk / I. D. Beh. – K. : IZMN, 1998. – 204 s.
2. Vyshnevs'kyj O. Gromadjans'ke vyhovannja: blago chy nebezpeka? / O. Vyshnevs'kyj / Osvita. – 2000. – № 44. – S. 3-5.
3. Gornostajeva L. V. Suchasne gromadjans'ke vyhovannja molodshyh shkoljariv [Elektronnyj resurs] / L. V. Gornostajeva. – Rezhym dostupu: <http://teacher.at.ua/publ/2>.
4. Derzhavna nacional'na programa «Osvita» («Ukrai'na NHI stolittja»). – K. : MO, 1993. – 121 s.
5. Ignatenko P., Kryc'ka L. Gromadjans'ke vyhovannja: istorychnyj aspekt / P. Ignatenko, L. Kryc'ka. – K., 2007. – 157 s.
6. Konceptija gromadjans'kogo vyhovannja osobystosti v umovah rozvytku ukrai'ns'koi' derzhavy // Pedagogichna gazeta. – 2000. – № 6 (72), cherven'. – 6 s.
7. Konceptija nacional'nogo vyhovannja // Ridna shkola. – 1995. – № 6. – S. 18-25.
8. Osvitni tehnologii': Navch.-metod. posib. O. M. Pjehota, A. Z. Kiktenko, O. M. Ljubars'ka ta in. / Za zag. red. O. M. Pjehoty. – K. : A.S.K., 2001. – 256 s.
9. Suhomlyns'kyj V. O. Narodzhennja gromadjanyina / V. O. Suhomlyns'kyj // Vybrani tvory. V 5-ty t. – T. 3. – K. : Rad. shk., 1976.
10. Skovoroda Grygorij: Doslidzhennja, rozvidky, materialy: Zbirnyk naukovykh prac' / G. Skovoroda. – K. : Naukova dumka, 1992. – 382 s.
11. Cherkashenko V. Gromadjans'ke vyhovannja: problemy, dosvid [Elektronnyj resurs] / V. Cherkashenko // Vidkrytyj urok: rozrobky, tehnologii', dosvid. – Rezhym dostupu: <http://osvita.ua/publishing/about/2644>.

Смолюк Іван. Особенности воспитания гражданских качеств у детей младшего школьного возраста. В статье проанализировано состояние изученности проблемы гражданского воспитания детей младшего школьного возраста в теории и практике современной педагогики, установлены противоречия этого процесса и определены пути их решения. На основании показателей сформированности гражданственности и соответствующих признаков, которые подвергаются диагностированию, разработаны критерии определения ее уровня. Обоснованы и экспериментально проверены педагогические условия воспитания гражданских качеств младших школьников.

Ключевые слова: воспитание, гражданственность, гражданское воспитание, патриотизм, правосознание, толерантность.

Smolyuk Ivan. The Features of Education of Civic Virtues of Children of Primary School Age. The article analyzes the status of exploration of the problem of civic education of children of primary school age in the theory and practice of modern pedagogical science. The contradictions of this process and the ways of their salvation are determined. On the basis of indexes of the formation of the citizenship and its suitable features that are exposed for

diagnosis, the criteria of the definition of their levels are designed. The pedagogical conditions of education of civic virtues of children of primary school age are grounded and scientifically proven.

Key words: education, citizenship, civic education, patriotism, law awareness, tolerance.